

UNIwersytet IM. LORÁNDÁ EÖTVÖSA
WYDZIAŁ NAUK HUMANISTYCZNYCH
STUDIUM DOKTORANCKIE NAUK HISTORYCZNYCH
PROGRAM HISTORII EUROPY WSCHODNIEJ XIX-XX W.
OPIEKUN NAUKOWY: TAMÁS KRAUSZ, DSc. PROFESOR UNIwersytetu

AUTOREFERAT DYSERTACJI DOKTORSKIEJ (PhD)

MIKLÓS MITROVITS

POLSKA, ZSRR I SOLIDARNOŚĆ (1980-1981)

Budapeszt

2009

Cel pracy i uzasadnienie tematu

Zainteresowanie historią polskiej Solidarności w istocie jest obecne zarówno w zachodniej jak i w polskiej publicystyce od momentu powstania ruchu. Jako przedmiot badań naukowych jednakże problematyka ta mogła wystąpić dopiero po zmianie ustroju, kiedy otworzono archiwa państwowe i partyjne byłych państw komunistycznych. Historia Solidarności oraz wprowadzonego 13 grudnia 1981 r. stanu wojennego wpłynęła bezpośrednio na przebieg polskiego procesu zmiany ustroju, a pośrednio na proces wschodnio-europejski. Nie dziwi zatem, iż po zmianie ustroju w naukowych oraz okołonaukowych kręgach wydarzenia lat 1980-81 rozpatrywano z perspektywy tej zmiany. Duże zainteresowanie przejawiały jednak również szerokie kręgi społeczne.

Obecnie, dwadzieścia lat po zmianie ustroju i trzydzieści lat po powstaniu Solidarności, możemy podejść do tematu z większym obiektywizmem i naukowością. Pomaga w tym fakt, że w wyniku odtajnienia, wcześniej ściśle tajnych, dokumentów możemy rozpatrywać całą problematykę w szerszym, systemowym kontekście. Jednym z kluczowych problemów jest kwestia sposobu postępowania radzieckiego przywództwa partii. Dotychczas, w wyniku absolutnej nieznajomości źródeł radzieckich, jedynie prasa oraz wspomnienia polskich polityków umożliwiały historykom rekonstruowanie roli ZSRR w analizowanych wydarzeniach. Jednym z głównych celów danej dysertacji jest dokładne ukazanie i analiza, w oparciu o szeroką bazę źródłową, polityki i stanowiska najwyższych władz KPZR w stosunku do polskiego kryzysu lat 1980-81, polskiego przywództwa partyjnego oraz Solidarności, a także znalezienie odpowiedzi na pytanie o rolę polityki radzieckiej we wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego.

O ile problematyka wprowadzenia stanu wojennego we współczesnej Polsce jest nie tylko przedmiotem zainteresowania dyskursów codziennego oraz politycznego, lecz także przedmiotem procesów sądowych, uważam, iż w pełni uzasadnione jest obiektywne podejście i analiza tematu. Uznałem, iż punktem wyjścia i decydującymi czynnikami bezstronnego badania powinny być w pierwszym rzędzie źródła archiwalne. Obecnie na szczęście archiwa prawie wszystkich krajów-stron byłego Układu Warszawskiego są otwarte dla badaczy, co daje możliwość porównywania dokumentów i ich krytycznej analizy. Niestety współcześnie obiektywne spojrzenie na wydarzenia znacznie utrudniają często sprzeczne poglądy i stanowiska uczestników tych wydarzeń. O ile spośród ówczesnego radzieckiego przywództwa nie żyje nikt, kto miał wówczas wpływ na wydarzenia, to nie możemy skonfrontować z nikim

twierdzeń dochodzących ze strony polskich uczestników interesujących nas wydarzeń. Z tego względu należy ze szczególnym krytycyzmem podchodzić do tych wspomnień.

W ogólności jest charakterystyczne, że wszystkie kryzysy w Europie Wschodniej (rewolucja węgierska 1956 r., praska wiosna 1968 r.) są wyrywane z szerszego procesu historycznego i traktowane jako autonomiczne, narodowe sprzeczności. Podobne podejście można zaobserwować w Polsce w stosunku do Solidarności, gdzie uważa się ten fenomen za najważniejszy punkt na drodze do swobody i niezależności oraz gospodarki rynkowej. W wyniku moich badań natknąłem się na stosunkowo mało prac, które jednocześnie rozpatrywałyby wewnętrzne i zewnętrzne związki i uwarunkowania, oświetlałyby przyczyny oraz szukałyby obiektywnych i subiektywnych czynników decyzji politycznych. Współcześnie, postmodernistyczny sposób pisania historii, który wrywa z historii fragmenty i traktuje je jako samodzielne fenomeny, jest tak samo niebezpieczny, jak powrót do pozytywistycznego ujęcia przeszłości. Źródła istnieją nie tylko w oderwaniu, ale należy je umieszczać w kontekście i tym sposobem objaśniać. Głównym celem mojej pracy jest klasyfikacja źródeł, do których w ostatnich dziesięcioleciach otrzymaliśmy dostęp oraz rekonstrukcja wydarzeń i umieszczenie ich w szerokim kontekście.

Głównym celem mojej pracy jest stworzenie bardziej realnego obrazu wzajemnych zależności między państwami-członkami Układu Warszawskiego a ZSRR, gdyż Solidarność i wprowadzenie stanu wojennego w Polsce nie mogą być odrywane od ogólnego kontekstu zimnej wojny, nie mogą być rozpatrywane poza aspektem międzynarodowym. Na stanowisko radzieckiego przywództwa wpłynęły nie tylko wcześniejsze doświadczenia, lecz także katastroficzne i pogarszające się położenie gospodarki kraju, negatywne skutki interwencji w Afganistanie w obszarze polityki międzynarodowej oraz charakter narodowy Polaków. Bez uwzględnienia tych faktów nie będzie zrozumiałe, czemu ZSRR nie podjął interwencji zbrojnej w Polsce. Bez prześledzenia historycznych przesłanek Solidarności, analizy polskiego społeczeństwa i osobliwości rozwoju polskiego państwowego socjalizmu nie można stworzyć pełnego obrazu wydarzeń, jakie miały miejsce w Polsce w latach 1980-1981. Z powyższych powodów badam politykę reprezentowaną przez radzieckie kierownictwo w kontekście całości wydarzeń.

Mam nadzieję, że stosunkowa czasowa bliskość wydarzeń i ich wpływ na proces zmiany ustrojów w Europie Wschodniej wywołają zainteresowanie moją pracą nie tylko na Węgrzech, ale i za granicą.

Źródła

W toku badań najważniejszymi źródłami były dokumenty z radzieckich i polskich archiwów. Dwadzieścia lat po zmianie ustroju możemy powiedzieć, że znaczna ilość ważnych z punktu widzenia tematyki dokumentów jest już dostępna dla badacza.

Dokumenty o podstawowym znaczeniu, dotyczące radzieckiej polityki w latach 1980-1981 są obecnie chronione w moskiewskim Rosyjskim Państwowym Archiwum Historii Najnowszej (RGANI) oraz byłym archiwum KC KPZR. W 2008 r., pod koniec badań, dla badaczy były dostępne cztery zespoły dokumentów, w których znajdowały się materiały powstałe w latach 1980-1981. Pierwszy zespół zawiera dokumenty KC KPZR. Materiały XXVI kongresu KPZR, który miał miejsce w tym okresie, zostały zaliczone do ósmego „opisu”. W drugim zespole zawarta jest dokumentacja plenów KC. Ważne źródła zawiera również zespół piąty: mieszczą się w nim materiały przygotowane przez różne wydziały KC. Niestety w obecnym momencie nie są dostępne dokumenty „Wydziału Kontaktów z Komunistycznymi i Robotniczymi Partiami Krajów Socjalistycznych” KC KPZR. Na pytanie, kiedy te materiały będą dostępne dla badań, nie otrzymałem jasnej odpowiedzi. Jednakże wcześniej, przed pojawieniem się ustaw o archiwach, badaczom udostępniano także te dokumenty. W 1995 r. materiały te badał amerykański uczonec Mark Kramer, a nawet na ich podstawie przygotował niewielką publikację. Najważniejszym źródłem dla współczesnego badacza jest zespół 89. Zespół ten przedstawia sobą zbiór dokumentów połączonych w całość z inicjatywy Borysa Jelcyna w maju 1992 r. Trafiły doń m.in. dokumenty KC, Biura Politycznego, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Rady Najwyższej, a nawet kilka dokumentów z KGB.

Dokumenty te wystarczają do tego, aby zrekonstruować główne kierunki radzieckiej polityki, ale nie dają one pełnego obrazu stosunków polsko-radzieckich w obszarach ekonomii, kultury czy turystyki. Charakter dostępnych źródeł i ich zawartość w określonym znaczeniu, automatycznie zawężają zatem tematykę badań i sprowadzają ją do badania stosunków politycznych.

Drugim ważniejszym miejscem przechowywania dokumentów jest warszawskie Archiwum Akt Nowych (AAN). W tym archiwum są chronione dokumenty centralnego kierownictwa PZPR. Dokumenty rzucające światło na stosunki polsko-radzieckie znalazłem przede wszystkim w zespołach z sekretariatów Stanisława Kani i Wojciecha Jaruzelskiego (XI A). Oprócz tego studiowałem także dokumenty z posiedzeń Biura Politycznego PZPR oraz materiały przygotowane na te posiedzenia (V).

Konflikt między ZSRR, PRL i Solidarnością silnie zaniepokoił także przywódców innych krajów Układu Warszawskiego. Opublikowano już dużo źródeł i prac naukowych o stosunku do tych wydarzeń wschodnioniemieckich, czechosłowackich i węgierskich przywódców. Dzisiaj już, na podstawie znanych faktów, można twierdzić, że w tej konfliktowej sytuacji węgierskie kierownictwo zajęło środkowe miejsce. Na podstawie rozpatrzonych dokumentów i prasy zrozumiałe staje się, że najbardziej „obiektywną” ocenę, jaką można było w danych warunkach wydać, została przygotowana na Węgrzech. Z tego powodu „samowolnie” wybrany przeze mnie trzeci zbiór stanowią zasoby archiwum Węgierskiej Partii Socjalistycznej (zespół 288), który jest chroniony w Węgierskim Archiwum Państwowym (MOL). Ma on szczególne znaczenie, gdyż radzieckie kierownictwo informowało węgierskie przywództwo o wszystkich ważniejszych decyzjach, spotkaniach i rozmowach telefonicznych. Oprócz tego Janos Kadar na bieżąco był informowany o stanowisku radzieckiego kierownictwa. W wyniku tego w sekretariacie węgierskiego przywódcy (zespół 47) znajdziemy dokumenty nieobecne ani w polskich, ani radzieckich zbiorach. Rolę dopełnienia grają materiały plenów Komitetu Centralnego Węgierskiej Robotniczej Partii Socjalistycznej (zespół 4) oraz posiedzeń Rady Politycznej (zespół 5).

Póki co w Moskwie nie można badać dokumentów Układu Warszawskiego. Jednakże dla węgierskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych i dla węgierskiego najwyższego kierownictwa regularnie przygotowywano informacyjne biuletyny o różnych obradach kierowników krajów-stron Układu Warszawskiego. W określonych przypadkach dokumenty te mogą grać nawet decydującą rolę w rekonstrukcji badanych wydarzeń.

W ciągu ostatnich piętnastu lat pojawiło się wiele publikacji, związanych z naszą tematyką w językach rosyjskim, polskim, angielskim, niemieckim i węgierskim. W sumie można powiedzieć, że publikacja tych źródeł dotyczy wszystkich krajów-stron Układu Warszawskiego. Inaczej mówiąc, wiele dokumentów opublikowano nie tylko z archiwów polskich i radzieckich, ale także niemieckich, czechosłowackich i węgierskich. Ważne i bardzo przekonujące dokumenty pochodzą z USA z archiwum CIA. Pełny zestaw źródeł można znaleźć w bibliografii, w tym miejscu wspominamy jedynie o najważniejszych z nich.

Pierwsze radzieckie źródła stały się znane na początku i w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w., przede wszystkim dzięki prezydentowi Rosji Borysowi Jelcynowi, a także historykom Rudolfowi Pihoji oraz Markowi Kramerowi (*Nowaja i Nowiejszaja Istorija*, 1994/1, a także *Cold War International History Project Bulletin* 1995/5 i 1998/11). Następnie, w rezultacie moskiewskich badań Kramera, pojawiła się praca oparta o

materiały osiemdziesiątego dziewiątego zespołu RGANI i zawierająca materiały z posiedzeń Biura Politycznego KPZR (*Soviet deliberations during the Polish Crisis, 1980-1981*, 1999).

Z polskiej strony analogiczną po znaczeniu pracę, dotyczącą wydarzeń lat 1980-1981, jest książka zawierająca mniej więcej 85 procent protokołów z posiedzeń i decyzji Biura Politycznego PZPR (*Tajne dokumenty Biura Politycznego. PZPR a „Solidarność” 1980-1981*, 1992), która stała się podstawą dysertacji. Oprócz tego w Polsce zostały opublikowane liczne „wewnętrzne” dokumenty dotyczące realizacji polityki prowadzonej przez polską partię. Przede wszystkim oświetlają one podstawowe linie konfliktu wewnątrzpolitycznego: stosunki między władzą a Solidarnością, przygotowanie do wprowadzenia stanu wojennego. W ramach pracy nie było konieczne oddzielne badanie tego zagadnienia: Andrzej Paczkowski, jeden z lepszych polskich specjalistów w danej tematyce, świetnie przedstawił konflikt między władzą i opozycją, opierając się na szerokiej bazie źródłowej (*Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980-styczeń 1982*, 2002).

Oprócz radzieckich i polskich źródeł wielką ilość ważnych dokumentów opublikowano z partyjnych i państwowych archiwów innych państw byłego bloku komunistycznego. Najbardziej wielostronne i szerokie ujęcie daje dwutomowy zbiór opracowany przez międzynarodowy zespół (*Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980-1982. Tom I. (sierpień 1980-marzec 1981)*, 2006 oraz *Tom II, (kwiecień 1981-grudzień 1982)*, 2007). Książka, zawierająca prawie 500 dokumentów, daje przegląd dokumentów wschodnioniemieckich, czechosłowackich, węgierskich, bułgarskich, rumuńskich oraz radzieckich, a także panoramę zależności między polskim kryzysem a państwami-stronami Układu Warszawskiego. O podobnej zawartości, lecz skromniejszych rozmiarów jest zbiór dokumentów w języku angielskim wydany w rocznicę dwudziestopięciolecia wprowadzenia stanu wojennego (*From Solidarity to Martial Law. The Polish Crisis of 1980-1981. A Documentary History*, 2007).

Spośród dokumentów po byłej Węgierskiej Robotniczej Partii Socjalistycznej, najważniejsze opublikował János Tischler, które przede wszystkim oświetlają stosunek węgierskiego kierownictwa partyjnego do polskiego kryzysu (*Századok*, 1998/5). Ja sam również opublikowałem kilka ważnych dokumentów, które ukazują węgierską interpretację radzieckiego stanowiska w stosunku do polskich wydarzeń (*Kút*, 2006/4).

Naukowe rezultaty badań

W efekcie badań stosownej dokumentacji możemy stwierdzić, że ZSRR od początku odnosił się do polskiego kryzysu początku lat osiemdziesiątych inaczej niż do wcześniejszych kryzysów, jakie miały miejsce w Europie Wschodniej. Polski kryzys różnił się od procesów zachodzących na Węgrzech w 1956 r. i w Czechosłowacji w 1968 r. przede wszystkim tym, że był to ruch oddolny, alternatywny do tradycyjnego ruchu robotniczego. Olbrzymie masy, których społeczeństwo nigdy wcześniej nie doświadczyło, z szybkością błyskawicy, organizowały się dla przeciwstawienia się partii, stojącej na czele państwa. Jeśli w zrywach lat 1956 i 1968 inicjatorem reform było partyjne kierownictwo i inteligencja, które dopiero później uzyskiwały znaczące poparcie społeczne, w Polsce opozycyjna inteligencja wspólnie z robotnikami zmusili partię do ustępstw. PZPR jednak nie rozpadła się, wyższe kierownictwo, nie patrząc na żadne kompromisy, ani na sekundę nie stanęło po stronie społeczeństwa i jego żądań. Polska Solidarność w okresie siedmiu tygodni przekształciła się w tak znaczny, społeczny ruch, że ani partia, ani ZSRR nie zdecydowały się na zastosowanie siły zbrojnej przeciw temu ruchowi. Zrozumiały, że swoją rolę odegrało i to, że Solidarność wybrała nową taktykę. Zamiast demonstracji ulicznych, gdzie ludzie byli bezbronni i podatni na atak, Solidarność prowadziła akty protestu wyłącznie na terenach fabryk, przedsiębiorstw i kopalni. Pomimo strajku okupacyjnego drugą nowością były strajki solidarnościowe, to znaczy, jeśli robotnicy jakiejś fabryki zaczęli strajk, to strajkowały także inne przedsiębiorstwa, niezależnie od tego, czy przyczyna strajku dotyczyła bezpośrednio również pracowników tych innych zakładów. Tym sposobem partia nie mogła rozdzielić i odgrodzić od siebie ognisk protestu społecznego. Najbardziej znaczącym faktorem było to, że w ruchu polskiej Solidarności wzięła udział olbrzymia część polskiego społeczeństwa i ruch ten objął wszystkie grupy społeczne, zaczynając od robotników i inteligencji, a na studentach i chłopach kończąc. Także w aspekcie politycznym ruch objął szerokie spektrum. Wśród protestujących można było znaleźć i starych socjalistów i grupę liberalnie nastawionych demokratów i liczne ugrupowanie konserwatywnych nacjonalistów. Brała w nim udział nawet jedna trzecia członków PZPR. Siłę dawało ruchowi także poparcie kościoła katolickiego, autorytet papieża Jana Pawła II oraz prymasa Stefana Wyszyńskiego. Istotną rolę odgrywało również poparcie ze strony polskiej emigracji oraz rządu amerykańskiego, działalność propagandowa na Zachodzie, moralne i materialne poparcie zachodnich związków zawodowych o socjalistycznym i komunistycznym zabarwieniu.

W pierwszym rozdziale dysertacji rozpatruję przesłanki dla formowania się Solidarności, a także pokazuję pewne osobliwości polskiej historii, dzięki którym Polska w znaczącej mierze odróżniała się od innych krajów socjalistycznych po II wojnie światowej. W toku rozpatrywania ekonomicznych i społecznych problemów lat siedemdziesiątych XX w. dotykam także kwestii, iż nie tylko brak reform ekonomicznych, ale i szybki wzrost zaludnienia, jakiego przykładów nie było we Europie Wschodniej, stanowiły znaczny ciężar dla polskiej gospodarki. Pośród przyczyn kryzysu należy także wymienić rolnictwo oparte na prywatnej własności ze wszystkimi wyciekającymi z tego konsekwencjami. W rozdziale tym rozpatruję ewolucję zapatrywań polskiej opozycyjnej inteligencji, w toku której przeszła ona od rewolucyjnych poglądów Kuronia i Modzelewskiego do nowego ewolucjonizmu Kołakowskiego i Michnika: opierając się na społeczeństwie konieczne jest zmusić władze do rozpoczęcia reform. Mówię tu także o walce polskich robotników, począwszy od II wojny światowej do końca lat siedemdziesiątych XX w. Równoległe w oddzielnych podrozdziałach opisuję rolę zorganizowanej opozycji politycznej oraz Kościoła katolickiego.

Rozdział II dotyczy analizy podstawowych politycznych i ekonomicznych problemów ZSRR w latach siedemdziesiątych, ponieważ bez tego nie można zrozumieć polityki państwa radzieckiego. Szczególną uwagę poświęcam doświadczeniom radzieckiej interwencji w Czechosłowacji i w Afganistanie, a także problemom ekonomicznym lat siedemdziesiątych. Centralny temat pracy, czyli historię Solidarności, rozpatruję w rozdziale III. Analizuję tu najważniejsze żądania strajkujących w sierpniu 1980 r., reakcję Biura Politycznego PZPR, rezultaty porozumień sierpniowych, pierwsze kroki celem wprowadzenia stanu wojennego, ale także poświęcam uwagę pierwszej reakcji radzieckiego kierownictwa w świetle radzieckich dokumentów i prasy.

Podstawowe miejsce w pracy zajmują rozdziały IV i V. Oddzielną część poświęciłem spotkaniu przedstawicieli krajów-stron Układu Warszawskiego 5 grudnia 1980 r. w Moskwie, o ile, według mojej opinii, stało się ono punktem zwrotnym w rozwoju wydarzeń. Na tym spotkaniu kraje-członkowie Układu Warszawskiego na czele z ZSRR zdecydowały, iż nie będzie wojskowej interwencji w Polsce. Ta kwestia najczęściej interesowała badaczy problemu jak i opinię społeczną. Aby ukazać pozycje stron uczestniczących w tym spotkaniu konieczna jest szczegółowa analiza szczytu, dlatego w oddzielnych podrozdziałach pokazuję stanowiska uczestników: strony polskiej, radzieckiej, a następnie grup czechosłowacko-wschodnioniemieckiej oraz rumuńsko-węgiersko-bułgarskiej. Dalej analizuję wspomnienia polskich delegatów (Kani i Jaruzelskiego) w oparciu o źródła archiwalne. Oddzielne podrozdziały poświęciłem rozpatrzeniu stanowiska USA oraz roli agenta CIA, polskiego

pułkownika Ryszarda Kuklińskiego, a także wojennym manewrom pod nazwaniem *Sojuz 80*. Na podstawie wszystkich dostępnych na dzień dzisiejszy dokumentów można stwierdzić, że radzieckie kierownictwo nie zamierzało występować ze zbrojną interwencją w stosunku do polskich wydarzeń 1980 r. Jednocześnie zaczęły się silne naciski na polskie kierownictwo, aby wprowadzono stan wojenny.

Rozdział V dotyczy podobnych kwestii. Ukazują w nim proces w wyniku którego Wojciech Jaruzelski został polskim premierem, co sprzyjało przyspieszeniu przygotowań do wprowadzenia stanu wojennego. Nowa faza konfliktu nastąpiła w końcu marca 1981 r. Kryzys bydgoski, manewry Armii Czerwonej pod nazwaniem *Sojuz 81*, a także brzeskie spotkanie polskiego i radzieckiego kierownictwa stały się później przedmiotem polemik w publicystyce i literaturze naukowej. Można skonstatować, iż chociaż pogłębiający się polski kryzys coraz bardziej niepokoił radzieckie kierownictwo i konieczna była coraz większa pomoc ekonomiczna dla Polaków, tym niemniej radzieccy przywódcy nie zdecydowali się na interwencję zbrojną. Jednocześnie dali jednoznacznie do zrozumienia, że pozbawią państwo polskie pomocy gospodarczej, jeśli ci nie podejmą zdecydowanych kroków w stosunku do Solidarności.

W rozdziale VI pokazuję proces mobilizacji w polskiej partii. Analizuję w nim problemy przygotowań do IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR, przygotowania do puczu w Biurze Politycznym, rezultaty nacisku z radzieckiej strony, sam kongres oraz podjęte przez kongres decyzje. Podstawowe twierdzenie tego rozdziału zawiera się w tym, iż partia nie mogła dać adekwatnej odpowiedzi na żądania postawione przez Solidarność. Przyjęty program okazał się zbyt skąpy, ale też spóźniony. Nie dawał planu konkretnych działań ani na krótką ani dłuższą metę. Naturalnie Solidarność nie zaakceptowała programu. Tymczasem na kierownictwo partyjne coraz bardziej naciskano z zewnątrz – z Moskwy: Leonid Breżniew żądał wprowadzenia stanu wojennego. Jednak polskie kierownictwo jeszcze się wahało. Myśleli oni, że opinia społeczna nie jest jeszcze do tego przygotowana, co może przeszkodzić wprowadzeniu stanu wojennego.

W ostatnim, siódmym, rozdziale opisuję I Kongres Solidarności, zorganizowany w opozycji do władzy, która nie była gotowa na zmiany i wypracowanie bardziej elastycznej pozycji, wewnętrzne dyskusje w ramach ruchu oraz jego program. Oddzielnie przedstawiam stanowisko dążącego do samorządności pracowniczej skrzydła Solidarności, które wszakże kongres przyswoił jedynie pozornie. Wśród programów ekonomicznych było już wyczuwalne odejście od idei samorządu zakładowego w stronę liberalizacji rynku, chociaż kongres nie opowiedział się jednoznacznie za żadną z koncepcji. Spory między różnymi grupami były

usunięte na drugi plan przez narastające niezadowolenie społeczeństwa i nasilający się deficyt. Znaczna część społeczeństwa chciała ugodowego rozwiązania konfliktu i wprowadzenia porządku. Jednak wewnętrzna polaryzacja Solidarności i wzmocnienie partyjnego kierownictwa wpływały na siebie. Cel partii sprowadzał się do przedstawienia Solidarności jako organizacji, która dąży do konfrontacji i chce doprowadzić do wojny domowej. Siebie partia chciała zaprezentować jako siłę uspokajającą, zbawiciela narodu i stronnika ugody społecznej. Tymczasem partia nie wypełniła ani jednej obietnicy, jaką dała Solidarności i tym samym wzmocniła radykalne siły w ramach Solidarności. Neoliberalne modele i podpowiedzi pochodzące z Zachodu oraz obiektywne warunki historyczne, które w znaczącej mierze były określone przez ekonomiczne trudności i politykę partii, w ostatecznym rozrachunku nie sprzyjały zwycięstwu skrzydła Solidarności nakierowanego na samorząd pracowniczy. Jednak także tradycje obywatelskie społeczeństwa polskiego, znaczny wpływ Kościoła katolickiego, wzmocnienie liberalnego skrzydła opozycji w długiej perspektywie także prowadziły nie do samorządności zakładowej, lecz do wprowadzenia ustroju kapitalistycznego. I to stało się zrozumiałe na kongresie Solidarności. Strona radziecka dostrzegła to zagrożenie, jednakże bez stworzenia długoterminowego, alternatywnego i realistycznego scenariusza wyjścia z sytuacji. O ile jednak PZPR, przede wszystkim nomenklatura i wyższe warstwy aparatu władzy, z powodu dążenia do zachowania swoich przywilejów, nie były w stanie oprzeć się na żądające samorządu pracowniczego skrzydło Solidarności, jedyną alternatywą dla niej stało się wprowadzenie stanu wojennego.

Nastroje społeczne sprzyjające wprowadzeniu stanu wojennego uformowały się w grudniu. W polskiej i międzynarodowej literaturze grudniowe wydarzenia 1981 r. także przedstawiają sobą temat dla dyskusji. Jednak i w danym wypadku powinniśmy skonstatować, iż wszystkie znane na dzień dzisiejszy dokumenty jednoznacznie dowodzą, że polskie kierownictwo miało świadomość, że ZSRR w żadnym wypadku nie podejmie interwencji zbrojnej w Polsce. Wprowadzenie stanu wojennego nastąpiło pod naciskiem radzieckiego kierownictwa, ale jedynym wykonawcą były polskie władze. Dokumenty pozwalają dokonać wyводу, że radzieckie kierownictwo nawet w wypadku podziału władzy między PZPR a Solidarnością nie podjęłoby decyzji o interwencji wojskowej, jeśli Polska pozostałaby członkiem Układu Warszawskiego.

W części końcowej podsumowuję podstawowe wnioski pracy, a także zarysowuję polskie dzieje polityczne po wprowadzeniu stanu wojennego oraz drogę do zmiany ustroju. Stan wojenny absolutnie blokował możliwość wszelkich reform. Polskie problemy gospodarcze nie zostały rozwiązane i kilka lat później zmusiły kierownictwo partyjne do

pójścia na nowe kompromisy dla których sprzyjające warunki stworzyła radziecka pierestrojka. Nie wolno jednak zapominać i o tym, że polskie kierownictwo dokładnie tak samo nie chciało zmiany ustroju, jak i radzieckie. „Demokratyzacja” była skierowana na poprawienie reżimu z zachowaniem partyjnych przywilejów. Jednak polskie kierownictwo potrzebowało społecznego poparcia dla wprowadzenia tych reform, ponieważ Solidarność, choć nielegalna po wprowadzeniu stanu wojennego, wciąż miała olbrzymi wpływ na nastroje społeczne. Zrozumiałe jest, że zalegalizowana w końcu lat osiemdziesiątych Solidarność w swoich celach różniła się od tej z początku dekady. Grupa, która rozpoczęła pertraktacje z władzą, nie było to już to dawne przywództwo z szeroką legitymacją społeczną. Jednak popularność Wałęsy była wystarczająca dla przywództwa partyjnego, aby uznać rozmowy za uprawnione i pełnoprawne. W istocie nie zajmowano się żadnym z postulatów, które były podstawą żądań Solidarności przed wprowadzeniem stanu wojennego. Na drugi plan odsunięto kwestie praw robotników, związków zawodowych oraz samorządu przedsiębiorstw. Pod naciskiem finansowych kręgów USA, MFW oraz Banku Światowego na pierwszy plan wysunięto liberalizację gospodarki. W toku lat 1988-1989 rząd Rakowskiego, jeszcze pod auspicjami PZPR, przyjął wiele ustaw, które były skierowane na utworzenie wolnorynkowej gospodarki. Wałęsa, który w latach 1980-1981 zajął centrową pozycję i był zwolennikiem kompromisu z władzą, nie walczył już w latach 1988-1989 o realizację idei samorządu pracowniczego.

ZSRR w końcu lat osiemdziesiątych już otwarcie zrezygnował z wpływania na wewnętrzne sprawy swoich środkowoeuropejskich sojuszników. Dlatego nie dziwi, że w latach 1980-1981 ZSRR nie interweniował zbrojnie w Polsce. Praca niniejsza nie stawia sobie za cel rozstrzygnięcie dyskusji czy była możliwa zmiana ustroju już w 1981 r. Należy jednak podkreślić, że jedynym sposobem autentycznego odnowienia PZPR mogła być akceptacja samorządu pracowniczego. W istocie oznaczałoby to rezygnację partii z części władzy. Jednak to byłaby faktyczna socjalistyczna alternatywa, którą mogłoby przyjąć nawet radzieckie kierownictwo, nie patrząc na swoje obawy. Co wydaje się pewne, ZSRR przede wszystkim był zainteresowany jednością i niewzruszalnością Układu Warszawskiego. Dla radzieckiego kierownictwa wojskowa interwencja, pomimo tego, że niosła ze sobą długotrwały kryzys, oznaczała zarówno materialną jak i polityczną katastrofę. Kreml z Andropowem na czele, który po śmierci Breżniewa (1982 r.) przejął władzę, już rozumiał konieczność reform gospodarczych, chociaż jeszcze nie wypracowano koncepcji zmian, ich głębokości i charakteru. Interwencja zbrojna w Polsce uczyniłaby wprowadzenie reform

ekonomicznych w ZSRR absolutnie niemożliwym. Po wczesnej śmierci Andropowa, rozpoczął je Gorbaczow.

Zewnętrzne czynniki także wpłynęły na brak interwencji zbrojnej. Europa zachodnia zregenerowana po kryzysie wywołanym szokiem naftowym w latach siedemdziesiątych była w rozkwicie, Stany Zjednoczone zyskały nowe siły i wspólnie z Chinami stanowiły one zagrożenie dla radzieckich strategów. Wojna ZSRR w Afganistanie także przedłużała się, a ZSRR, przede wszystkim w aspekcie politycznym i moralnym, straciło bardzo dużo w oczach społeczności międzynarodowej. Znaczna część świata, od prawicy do lewicy, sympatyzowała z Solidarnością. Z pewnością ZSRR nie znajdował się zatem w optymalnym położeniu, jak było to w latach 1956 czy 1968.

Publikacje autora związane z tematyką

- A lengyel ellenzék gondolati evolúciója: az öngazgatástól a rendszerváltozásig. In: *Élet és Irodalom*, LIII. 2. szám, 2009. január 9. 9.
- Szovjet válságkezelések Kelet-Európában 1956-ban és 1981-ben. In: *Tradíció és modernizáció a XVIII-XX. században*. Szerk.: Bodnár Erzsébet, Demeter Gábor. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2008. 335-345.
- II. János Pál pápa első lengyelországi látogatása. A lengyel pápa a lengyel és a szovjet dokumentumok tükrében (1978-1980). *KÚT* VI. (2007) 1-2. sz. 145-163.
- Néhány gondolat az 1980-81-es lengyel válsággal kapcsolatban. *Eszmélet* 19. (2007) 73. sz. 181-186.
- A lengyelországi hadiállapot bevezetésének előestéje, 1981. december. Egy történelmi dokumentum: Viktor Anoskin altábornagy "munkafüzete". *Eszmélet* 18. (2006. tél) 72. sz. 100-110.
- A lengyel válság és a szovjet pártvezetés az MSZMP dokumentumaiban. *KÚT* V. (2006) 1. sz. 79-116.
- A társadalom és az államhatalom Lengyelországban, 1980-1981-ben. In: *Állam és nemzet a XIX-XX. században*. Szerk.: Bodnár Erzsébet, Demeter Gábor. Debrecen, 2006. 117-125.